

RENATA BURA
Instytut Filologii Słowańskiej

FRAZEOLOGIA W GÓRNOŁUŻYCKIEJ BIBLIJ Z ROKU 1728 NA TLE PORÓWNAWCZYM CZESKO-POLSKIM

Przekłady biblijne odegrały ważną rolę w rozwoju języków literackich narodów pozostających w kręgu kultury chrześcijańskiej. Do rozwoju literackiej polszczyzny niewątpliwie przyczynił się przekład *Biblii* dokonany przez ks. Jakuba Wujka. W roku 1593 ukazał się *Nowy Testament*, a w 1599 – oceniany przez komisję jezuitów – pełny przekład *Biblii*. *Biblia* Wujka jest pierwszym naukowo-krytycznym przekładem na gruncie polskim (Smereka 1950: 64). Przekłady ks. Wujka cieszyły się niezwykle popularnością i do roku 1965, czyli do wydania *Biblii Tysiąclecia*, która przejęła rolę tekstu obowiązującego w Kościele katolickim, były wielokrotnie drukowane. Nowy Testament lub jego fragmenty przedrukowano w sumie mniej więcej 60 razy, natomiast pełny przekład z roku 1599 około 30 razy (Duda 1998: 20).

Wielokrotnie podkreślano wartość językową przekładów ks. Wujka oraz rolę, jaką odegrały one w ukształtowaniu się polskiego stylu biblijnego (por. Kwilecka 1994: 61).

Biblia ks. Wujka przez lat trzysta pięćdziesiąt była nie tylko pokarmem duchowym, jako słowo Boże, lecz pozostała wspaniałym pomnikiem języka polskiego, na którym kształtował się styl naszego piśmiennictwa literackiego (Smereka 1950: 64).

Takich i podobnych opinii znajdziemy wiele w pracach dotyczących polskiej biblistyki. Istnieje też powszechne przekonanie, że prawdziwie piękny język prezentuje pierwsze wydanie *Nowego Testamentu* J. Wujka (1593 r.), zaś poprawiony przez komisję jezuitów tekst z roku 1599, jak pisze ks. W. Smereka (1950: 67), „pod względem piękna języka ostatnie miejsce zajmuje”.

Dziś, kiedy mija już ponad 400 lat od pierwszego wydania *Nowego Testamentu* Wujka, zmienia się spojrzenie na język tego tłumaczenia. Ks. Janusz Frankowski, autor nowego opracowania tekstu *Biblii* Wujka (Frankowski 1999a), przyznaje, iż Wujek „miał idealny smak literacki, poczucie piękna, które widać niemal na każdej stronie. Stworzył niezwykle staranne dzieło, z którym można się było pokazać światu” (Frankowski 199b: III). Uważa jednak, że dopiero cenzorzy wprowadzili styl wyższy i bardziej dostojny (Frankowski 1999b:

III). Niewątpliwie jednak tak wielka popularność tego tłumaczenia jest w równie dużym stopniu zasługą ks. Wujka. Potwierdza to także przeprowadzone przez autorkę artykułu (Bura 2003) porównanie frazeologii w *Nowym Testamencie* z roku 1593 z ocenzurowaną wersją z roku 1599. Pokazuje ono bowiem, że tylko niewielki procent frazeologizmów uległ różnym zmianom bądź modyfikacjom.

Na gruncie czeskim podobną rolę odegrała, wydana przez braci czeskich, sześciotomowa *Biblia kralicka* (1579–1594), opatrzona aparatem krytycznym z bogatymi komentarzami. To właśnie ona, a właściwie jej wydanie z roku 1613, stało się wzorem – odradzającego się na przełomie XVIII i XIX wieku – języka czeskiego (Siatkowska 1987: 501). O niezwyklej popularności *Biblie kralickiej* świadczy też fakt wielokrotnego jej wydania, zarówno w Czechach, jak i poza ich granicami. Już w roku 1596, a więc dwa lata po ukazaniu się ostatniej jej części, wydana zostaje cała Biblia jednotomowa bez komentarzy oraz kieszonkowa wersja *Nowego Testamentu*.

Warto też wspomnieć, że *Biblia kralicka* wywarła znaczny wpływ na życie duchowe Słowaków. Na Słowacji była to, jak pisze A. Škarka (1958: 162), księga święta. Język *Biblie kralickiej*, tzw. *bibličtina*, był językiem literackim ewangelików jeszcze w połowie XIX wieku (Hrabák, Jeřábek, Tichá 1976: 112).

Tym, czym dla polszczyzny jest tłumaczenie Wujkowe, a dla języka czeskiego wydana przez braci czeskich *Biblia kralicka*, dla języka górnołużyckiego stała się protestancka *Biblia*, która ukazała się w roku 1728. Był to pierwszy kompletny przekład Pisma Świętego na ten język. Pracy translatorskiej podjął się zespół czterech pastorów (J. Běmar, M. Jokuš, J. Langa oraz J. Wawer), a jej pełny tytuł brzmiał: *Biblia / To je, Zyle Szwjate Pišmo Stareho a Noweho Sako-na, predy do njemskeje, wot D. Mertena Luthera, njetko pak do horneje Lužiskeje šerškeje recze se wščitkej šwjernofszu a prozu wot Njekotrych Evangeliskich Prjedarjow pscheloženy*. Praca nad przekładem trwała ponad 11 lat (1716–1727) i – jak możemy się dowiedzieć z przedmowy – w tym czasie duchowni spotykali się 45 razy po dwa, trzy dni, by uzgodnić przekład. Przy tłumaczeniu oparli się przede wszystkim na *Biblii* M. Lutra i tekście greckim. Swoją przekład porównali też z *Bibliami* słowiańskimi: czeską z 1613 roku (*Biblia kralicka*), polską z roku 1660 (mowa o *Biblii gdańskiej*) oraz słoweńską z roku 1584 (*Biblia Dalmatina*) (Lewaszkiwicz 1995: 34).

Wydanie *Biblie* z roku 1728 poprzedził przekład *Nowego Testamentu* Michała Frencla (1706), *Psalterz* (1703) oraz fragmenty *Starego Testamentu* (1719). Należało się więc spodziewać, że teksty owe zostaną włączone do tejże *Biblie*. Tymczasem sami autorzy przekładu piszą na przedostatniej stronie wstępu, iż dokonali bardzo gruntownej rewizji *Nowego Testamentu*, zaś *Stary Testament* tłumaczyli od nowa¹. Jak wynika jednak z przeprowadzonej niedawno przez autorkę (Bura 2003) analizy materiału frazeologicznego w *Nowym Testa-*

¹ Zob. wstęp: „Muften wir dahero das gantze Alte Testament, ohne die wenigen vorhin gedruckten Bücher, von neuen überfetzen. (...) Nicht weniger Arbeit hatten wir bey dem Neuen Testamente, darinnen wir nicht alleine die vielen vitia typographica, fondern auch, wo hin und wieder nach dem rechten Budišinifchen Dialecto nicht gut wendilich gegeben war, und was fonften verfehen gewesen, aufs beste verbeffert haben. Welches auch der geneigte Leser, bey fleißiger Collationirung, wohl fehen wird?”.

mencie Michała Frencla oraz w *Biblii* z 1728 roku, wprowadzone przez tłumaczy zmiany dotyczą głównie ortografii i fonetyki. Potwierdza to również R. Jenč (1968: 49), który – na podstawie porównania fragmentów *Biblii* z 1728 roku z paralelnymi miejscami *Nowego Testamentu* Frencla – stwierdza, że „njejsu přeložerjo biblije 1728 wšo nowe přeložili, ale su hižo eksistowace džěła přewzali, a to w cyłku, hačkuliž móhlo so po jich samsnym wobswědčenju hinak zdać, bjez wjele změnow”. Słuszne wydaje się więc pytanie postawione przez T. Lewaszkiewicza (1995: 34), „czy ci czterej duchowni mogą być uważani za tłumaczy *Biblii*, skoro przed jej wydaniem ukazał się już *NT* Frencla, *Psalterz* i inne fragmenty *ST*”. Uznać więc należy, że przekład *Biblii* z roku 1728 jest w dużym stopniu rezultatem pracy translatorskiej Michała Frencla.

Niezależnie od wyników obu tych analiz stwierdzić należy, iż przekład ten cieszył się uznaniem czytelników. W latach 1728–1905 ukazało się bowiem aż 11 wydań całej *Biblii* (Lewaszkiewicz 1995: 35). Po roku 1905 wydano jedynie *Ewangelię według Mateusza* (1960) oraz *Serbški Lekcionar* (1997). Tłumaczenie to odegrało zatem dużą rolę w życiu górnołużyckich protestantów oraz było ważnym czynnikiem w kształtowaniu literackiego języka górnołużyckiego, który oparł się przede wszystkim na protestanckim wariacie górnołużycczyzny (Lewaszkiewicz 1995: 34).

Przyjrzymy się kilku zakorzenionym już w języku górnołużyckim związkom frazeologicznym, które mają swój bezpośredni wzór w Piśmie Świętym, i spróbujmy je odnieść do podstawy biblijnej, którą stanowią *Biblia* z 1728 roku, a ściślej mówiąc, wchodzący w jej skład *Nowy Testament*. Jednocześnie pokażemy te związki frazeologiczne na szerszym tle, porównując je z ich odpowiednikami w językach czeskim i polskim.

Jednym z częściej używanych frazeologizmów biblijnych jest wyrażenie *sudny dzeń*, które pojawia się wraz z opisem tego dnia w Ewangelii św. Mateusza, (Mt 11, 22): „Łofche budže na budnym dnju Tyrušej a Sidonej dyžli wam”. Frazeologizm ten znany jest również w języku czeskim (*soudný den*) oraz polskim (*sądny dzień*). We wszystkich trzech językach ma on też dwa znaczenia, przy czym tylko jedno z nich jest wspólne. Otóż *sudny dzeń* to według wierzeń chrześcijańskich ‘dzień sądu ostatecznego, który ma nastąpić na końcu świata’. W języku górnołużyckim *sudny dzeń* to również ‘dzień, w którym ma się wydarzyć coś ważnego, w którym ma zapaść jakaś ważna decyzja itp.’. Czeskie *soudný den* znaczy też: ‘zła pogoda z błyskawicami i burzą; klęska żywiołowa’. W języku polskim występuje jeszcze rozszerzona wersja tego wyrażenia *istny / prawdziwy sądny dzień*, co znaczy ‘popłoch, zamieszanie, rozgardiasz’. Jak więc widać, we wszystkich językach znaczenia tego frazeologizmu ściśle nawiązują do treści biblijnej (Mt 11, 22; Mt 24, 3–25; Łk 21, 5–33). Różnice w znaczeniu drugim wynikają z nieco innej interpretacji sytuacji opisanej w *Biblii*. W języku górnołużyckim odbicie znalazł fakt, że w dniu tym wydarzy się coś ważnego, w czeszczyźnie zwrócono uwagę na panujące w tym dniu warunki atmosferyczne, zaś w języku polskim na towarzyszący temu zamęt i rwetes. We wszystkich trzech językach wyrażenie *sądny dzień* funkcjonuje też jako komponent zwrotu: głuž. *čakać hać do sudneho dnja* ‘bardzo długo, w nieskończoność’, czes. *čekat na někoho / něco do soudného dne* i pol. *czekać / odkładać do sądnego dnia*. Ponadto w językach górnołużyckim i czeskim wyrażenie to stało

się podstawą zwrotów o podobnym doborze komponentów, ale odmiennej treści. I tak górnołużyckie *sudny dzeń přespać* znaczy ‘przegapić coś ważnego, zapomnieć o czymś ważnym’, zaś czeskie *prospat / zaspas soudný den* używane jest w znaczeniu ‘spać mocno, długo’.

Innym przykładem frazeologizmu ściśle nawiązującego do *Biblii* jest wyrażenie *falšni profeća*, czyli ‘ludzie mówiący nieprawdę, obłudnicy’, zob. Mt, 24, 24: „Přchetož falšchni krystojo a falšchni prophetojo budža štanučž, a wulke zejchi a džiwy činicz”. W języku czeskim to samo wyrażenie ma nieco inne znaczenie. *Falešný prorok* to ‘człowiek wykorzystujący swój autorytet do wywierania złego wpływu na innych, mający ich czczymi obietnicami’. Polskie frazeologizmy *falszywy prorok* lub *falszywi prorocy* używane są w tym samym znaczeniu, co górnołużyckie wyrażenie *falšni profeća*, z tą różnicą, że w języku polskim wyrażenie to stało się podstawą do utworzenia frazy, która funkcjonuje w języku potocznym i jest znacznie bardziej popularna. Mowa mianowicie o połączeniu *obym był fałszywym prorokiem*, czyli ‘obym się mylił, oby nie sprawdziły się moje słowa’².

Dodać również należy, że w górnołużyckim katolickim *Nowym Testamencie* z roku 1966 (*Swjate Pismo Noweho Zakonja*) we wskazanym fragmencie (Mt 24, 24) dochodzi do naruszenia utrwalonego w języku połączenia *falšni profeća*, ponieważ mowa tu o tym, że „Postanu mjenujcy wopačni mesiasojo a wopačni profeća”, mimo iż tytuł tego rozdziału brzmi: *Falšni profeća*. W tym przypadku wyraźnie widać, że wyrażenie to pochodzi ze starszych przekładów biblijnych, a zmiana łączliwości jego komponentów nie wzbogaciła zasobu frazeologicznego języka górnołużyckiego. Niekiedy jednak zabiegi tłumaczy nad uwspółcześnieniem tekstu idą w dobrym kierunku. Zdarza się, że właśnie te konstrukcje wchodzą do języka jako nowe połączenia wyrazowe, wzbogacające tym samym nasz zasób frazeologiczny. Można to również dostrzec w katolickim przekładzie *Nowego Testamentu* z roku 1966. Oto kilka przykładów:

Łk 2, 14: *Biblia* 1728 „mjer na femi/ a człowiekam dobre špodobanje.” – katolicki *NT* „a na zemi pokoj ludžom dobreje wole” – stąd dzisiejsze wyrażenie *ludžo dobreje wole* ‘ludzie uczciwi, o dobrych intencjach’ (por. czes. *(všichni) lidé dobré vůle* i pol. *(wszyscy) ludzie dobrej woli*);

Mt 5, 3: *Biblia* 1728 „Sbožni šu cži/ kiž duchownje kudži šu” – katolicki *NT* „Zbóžni su chudži po duchu” – stąd dzisiejsze *po duchu chudy* // *zbóžni su chudži po duchu* ‘ludzie prostoduszni’ (por. czes. *(být) chudý duchem* // *chudý na duchu* // *blahoslavení chudí duchem* i pol. *ubogi duchem* // *błogosławieni ubodzy duchem*);

Mt 6, 2: *Biblia* 1728 „Dyž ty tohodla almošinu dawafch/ nedaj predy šebe trubičž” – katolicki *NT* „Hdyž potajkim swoju jałmožnu dawaš, njetrub do swěta” – stąd dziś *trubić něšto do swěta* ‘rozgłaszać, rozpowiadać coś

² Możliwa jest też inna etymologia tego związku frazeologicznego. Niektórzy uważają, iż jest to tłumaczenie łacińskiego: *utinam falsus vates sin!* (por. Kopański 2003: 1037).

wszędzie’ (por. czes. *vykřikovat / vytrubovat něco do světa* i pol. *trąbić coś na cały świat*);

Łk 10, 42: *Biblia* 1728 „Maria pak je Bebi dobry džjel wufwolila” – katolicki *NT* „Maria však je sej wuzwolila lěpši džěl” – stąd dziś *lěpši džěl / čwak wuzwolić* ‘wybrać to, co bardziej wartościowe; postąpić właściwie’ (por. pol. *wybrać / obrać lepszą część*).

Zdarza się też, że modyfikacja w nowszym przekładzie polega na wprowadzeniu do połączenia wyrazu o charakterze synonimicznym w stosunku do jego starszego ekwiwalentu, co sprawia, że połączenie to wchodzi do języka jako wariant związku, który ma swój prototyp w starszym przekładzie biblijnym. I tak Łk 18, 13 „Ale dyri na βwoju wutrobu” (*Biblia* 1728) zostało zmienione w katolickim *NT* na: „ale biješe so na wutrobu”, dzięki czemu w dzisiejszym języku górnolужицkim możemy powiedzieć: *so na wutrobu bić* albo *so na wutrobu dyrić* ‘uderzać się ręką na znak skruchy; okazywać skruchę, przyznawać się do winy’ (por. czes. *bít se / uhodit se v prsa / do prsou* i pol. *bić się / uderzyć się w piersi*).

Naturalnie modyfikacje czy wręcz naruszenie łączliwości utrwalonych już w języku połączeń w nowszych przekładach biblijnych nie dotyczą tylko języka górnolужицkiego. Jest to zjawisko, które zaobserwować można również w przekładach *Biblii* na język czeski i polski (Bura 2003: 126–135).

Do tej pory mowa była o połączeniach wyrazowych, które zarówno pod względem doboru, kolejności komponentów, jak i treści silnie wiązały się z tekstem biblijnym. W tym przypadku zaobserwować mogliśmy znaczne podobieństwa pomiędzy językiem górnolужицkim z jednej strony a językami czeskim i polskim z drugiej. Zdarza się jednak, że autorzy przekładu korzystali z innej podstawy tłumaczeniowej, co zdecydowało o takim a nie innym doborze komponentów. I tak w *Biblii* z 1728 roku autorzy, idąc za przekładem niemieckim („Die Kinder dieser Welt”), tłumaczą „Přchetož džjeczi teho βjieta βu mudrišche / dyžli džjeczi teho βwjeta” (Łk 16, 8), podczas gdy w tekstach czeskim i polskim mowa o „synach tego świata”. Stąd też ekwiwalentami górnolужицkiego wyrażenia *džěci tutoho / tohole swěta* ‘ludzie’ są w językach czeskim i polskim odpowiednio *synové (a dcery) země* oraz *synowie tego świata*.

Niekiedy związki frazeologiczne pod względem kolejności i doboru komponentów nie mają swojego bezpośredniego prototypu w tekście biblijnym, ale swoim znaczeniem silnie z tym tekstem są związane. Przykładem tego typu frazeologizmu jest górnolужицki zwrot *swoju šerpatku k něčemu dać / přidać // swoju šerpatku / swojo šerpatko přinošować*, czyli ‘złożyć niewielką ofiarę daną z dobrego serca, kosztem wyrzeczeń; ofiarę wszystkiego, co się ma’. Ekwiwalentami tego zwrotu są w językach czeskim i polskim wyrażenia *vdoví / vdovin groš* i *wdowi grosz*.

Mimo wyraźnej różnicy w budowie tych trzech frazeologizmów, ich znaczenie pozostaje wspólne. Nawiązują one do znanej przypowieści biblijnej o biednej wdowie, składającej w ofierze wszystkie posiadane pieniądze (Mk 12, 41–44). Tłumacze różnie próbowali jednak oddać wielkość złożonej w ofierze sumy, zachowując greck. *κοδράντης* (łac. *quadrans*) bądź adaptując je do

obowiązującego wówczas w Europie systemu monetarnego, por.: *Biblia* z 1728 roku „A jena kuda wudowa pŕchindze/ a polozi nuz dwje ſcherbatzy/ czy ſczinitej mały penezk.”, czes. „A pŕiſeďſi jedna chuda vдова, i vrhla dva ſarty, jenŕ jest čáſtka peníze tehdejšího.” (*Biblia kralicka*), pol. „A przyszedſzy jedna wdowa uboga, włożyła dwa drobne pieniądze, co waży quadrant.” (tłum. Wujka 1593). W języku polskim i czeskim wymienione w tekście biblijnym nazwy monet zastąpione zostały później w wyrażeniach od dawna znanym w Czechach i Polsce pieniądzem, jakim był grosz³. W języku czeskim również notowany jest wyraz *ſart* i *ſarapatka* ‘drobna moneta’ (z niem. *Scherf*). Z kolei piętnastowieczne polskie *szart*, zdaniem Brücknera (1957: 541), przejęte zostało z języka niemieckiego za pośrednictwem czeskim. Wyrazy te nie wchodzą jednak w skład frazeologizmów ani w języku polskim, ani czeskim. Według Machka (1968: 602) łuz. *ſerpatka* jest prawdopodobnie bohemizmem. Tymczasem w języku górnołużyckim zachowano pierwotną formę *ſerpatka*, mimo iż w katolickim *Nowym Testamentie* z roku 1966 jest mowa o tym, że „Pŕiďndze teŕ chuda wudowa a poloŕi dwaj pjenjeŕkaj – to je ſtwórc kroſika”. Nie bez znaczenia pozostaje zapewne fakt, że również w języku niemieckim występuje podobny zwrot, por. *sein Scherflein zu etwas beitragen / beisteuern / spenden*.

We frazeologii biblijnej wyróżnić można warstwę związków odnoszących się do postaci i pojęć biblijnych, które pod względem doboru komponentów najluźniej wiążą się z tekstem biblijnym. Jednakże również tutaj widać duże podobieńſtwa pomiędzy językiem górnołużyckim a czeskim i polskim. Najwięcej z nich odnosi się do frazeologizmów z imieniem Judasza i Abrahama, lecz także z Tomaszem i postacią Samarytanina. Z tymi postaciami biblijnymi wiąŕze się bogata warstwa częściowo zapomnianej juŕ frazeologii, wyrażeń, zwrotów oraz porównań, o których przypominają nam księgi przysłów i powiedzeń. Żywe nadal pozostają w języku takie zwroty, jak na przykład:

głuŕ. *Abrahama widŕeć / wuhladać / wohladać* ‘mieć pięćdziesiąt lat’ (J 8, 57) – por. czes. *spatŕit / vidět / uvidět (uŕ) Abraháma* oraz pol. *widzieć Abrahama*; por. teŕ: głuŕ. *abrahaminy / abrahamowiny* ‘pięćdziesiąte urodziny’ – czes. *abrahamoviny*;

głuŕ. *Judaſ być // tón je tajki Judaſ // fałſny kaŕ Judaſ // por. pŕeradnik kaŕ Judaſ* ‘człowiek podstępny, obłudny, zdrajca; być człowiekiem zakłamanym’ (Mt 26, 14-16) – por. czes. *(být) falešný jako Jidáš* oraz pol. *falszywy jak Judasz*;

głuŕ. *koſić kaŕ Judaſ // por. fałſne kaŕ Judaſowj wokoſ* ‘dwulicowa serdeczność, obłudna uprzejmość; robić coś fałszywie, zdradziecko’ (Mt 26, 48-49; Łk 22, 48) – por. czes. *dát někomu jidášovský políbek* oraz pol. *pocałunek Judasza // judaszowski / judaszowy pocałunek*;

³ Grosz był srebrną monetą europejską wybijaną juŕ od drugiej połowy XII wieku. W Polsce pojawia się około 1367 roku i obowiązuje przez krótki okres, następnie używany jest po roku 1526.

głuż. *přeradzić někoho kaž Judaš* ‘podstępnie kogoś zdradzić’ (Mt 26, 15) – por. czes. *prodat / zradit někoho za třicet stříbrných / stříbrňáků* oraz pol. *sprzedać kogoś za trzydzieści srebrników*.

Ponadto w języku górnołużyckim występują porównania *zadwělowany kaž Judaš / zadwělować kaž přeradnik Judaš* ‘być zrozpaczonym’ (Mt 27, 3–5) oraz zwrot *so za krošik Judaša honić dać* ‘być przekupnym’ (Mt 26, 15).

Na podstawie tej krótkiej analizy stwierdzić można, że język górnołużycki jest w zakresie frazeologii pochodzenia biblijnego bardzo bliski językowi czeskiemu i polskiemu. I to nie tylko tam, gdzie mamy do czynienia z bezpośrednim prototypem frazeologizmu. Również w przypadku związków odnoszących się do postaci i pojęć biblijnych we wszystkich trzech językach w ten sam lub podobny sposób uchwycono pewne zachowania i sytuacje. Istniejące zaś różnice pomiędzy językiem górnołużyckim a czeskim i polskim to często wynik wpływu języka niemieckiego na język górnołużycki.

Ponadto widać, że znaczna część górnołużyckiej frazeologii biblijnej niewątpliwie ma swoje źródło w *Biblii* z 1728 roku. Podobnie w językach czeskim i polskim duża część związków frazeologicznych ma swój pierwowzór w starszych przekładach biblijnych. Nowsze przekłady natomiast często naruszają łączliwość utrwalonych już w języku połączeń, choć zdarza się, że to właśnie nowe konstrukcje wzbogacają nasz język.

Bibliografia

- Bible svatá aneb všecka svatá písma Starého i Nového Zákona. Podle posledního vydání kralického z roku 1613*, Praha 1991: Česká biblická společnost.
- Biblija / To je, Zyle Szwjate Pišmo Stareho a Noweho Sakona, predy do njemškeje, wot D. Mertena Luthera, njetko pak do horneje Lužiskeje šerškeje recze se wščitkej šwjernofczu a prozu wot Njekotrych Evangeljskich Prjedarjow pscheloženy*, Budyšin 1728.
- Brückner A. (1957): *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Bura R. (2003): *Polska, czeska i górnołużycka frazeologia pochodzenia biblijnego a Nowy Testament Jakuba Wujka, Biblia kralicka oraz Nowy Testament Michała Frencla*, Kraków.
- Čermák F., Hronek J., Machač J. red. (1983–1994): *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, Praha.
- Duda H. (1998): „... každą razą Biblią odmieniać”. *Modernizacja języka przedruków Nowego Testamentu ks. Jakuba Wujka w XVII i XVIII wieku*, Lublin.
- Frankowski J. red. (1999a): *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w. i wstępy ks. Janusz Frankowski*, Warszawa.
- Frankowski (1999b) = *Cztery wieki Biblii Wujka. Rozmowa z księdzem profesorem Januszem Frankowskim, autorem nowego opracowania tekstu Biblii Jakuba Wujka*, „Życie” 83/1999 (9.04.1999), dodatek: „Życie z książkami”, s. III.
- Godyń J. (1995): *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, Kraków, Warszawa.
- Hrabák J., Jeřábek D., Tichá Z. (1976): *Průvodce po dějinách české literatury*, Praha.
- Ivčenko A., Wölke S. (2004): *Hornjoserbski frazeologiski słownik*, Bautzen.
- Jenč R. (1968): *Normowace tendency w nastupanju woznamjenjenja porowosće w hornjoserbskej bibliji z l. 1728*, „Lětopis” A 15/1, Budyšin, s. 48–65.

- Kopaliński W. (2003): *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- Kwilecka I. (1994): *Staropolskie przekłady Biblii jako czynniki sprawcze zmian językowych*, [w:] E. Wrocławska red. *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*, seria „Język na pograniczach”, Warszawa, s. 61–70.
- Lewaszkiwicz T. (1995): *Lużyckie przekłady Biblii. Przewodnik bibliograficzny*, Warszawa.
- Machek V. (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- Müldner-Nieckowski P. (2003): *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Nowy Testament w przekładzie ks. dra Jakuba Wujka T. J. z roku 1593. Wstępem i uwagami poprzedził ks. dr W. Smereka*, Kraków 1966.
- Siatkowska E. (1987): *W kręgu współczesnych przekładów biblijnych*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” XL, s. 498–509.
- Smereka W. (1950): *Zarys bibliograficzny ważniejszych wydań Biblii ks. Wujka (1593–1950)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 3, nr 1–2.
- Škarka A. (1958): *Jan Blahoslav*, „Česká literatura” 6, s. 150–176.
- Swjate Pismo Noweho Zakonja*, Budyšin 1966.

Summary

Phraseology in the Upper Sorbian Bible of 1728 against the Czech-Polish Background

The old Bible translations exerted a considerable influence on the development of national languages and their vocabularies. The Bible has always been a source of set phrases (expressions, sayings and idioms), that enriched Slavic languages as well as other languages rooted in the Christian tradition. The Protestant Bible, published in 1728 in Lusatia, played the same role for the Upper Sorbian language as the Holy Bible of Jakub Wujek (1599) played for the Polish language, and the Kralice Bible (1579–1593), published by the Evangelical Church of Czech Brethren, played for the Czech language. The Sorbian Bible was the first complete translation of Sacred Scripture into Sorbian. It influenced the life of the Sorbs as well as their language. A considerable part of the Upper Sorbian biblical phraseology was based on this Bible.